

**ЕТИКЕТНИ СРЕДСТВА И КЛИШЕТА ЗА УЧТИВОСТ
В „ПИСМОВНИЧЕ“ (1870)
ОТ СТЕФАН ПОПОВ И ПЕТЪР АВРАМОВ**

Надка Николова

Шуменски университет „Епископ Константин Преславски“

**ETIQUETTE AND COURTESY CLICHÉS IN ‘PISMOVNICHE’
(1870) BY STEFAN POPOV AND PETAR AVRAMOV**

Nadka Nikolova

Constantine of Preslav University of Shumen

In the proposed article, the grammatical and lexical means of expressing politeness are subjected to analysis by means of the descriptive-analytical method, as are the clichés for ending in 60 sample letters, recommended in the ‘Pismovniche’ tutorial. The authors, Stefan Popov and Petar Avramov, advise using second-person pronouns and plural verbs in all letters addressed to parents, close relatives, and other people to whom students in grades 5 through 8 send letters. This recommendation is interpreted as being introduced by certain French sources used in compiling the tutorial; it is also influenced by trends in the last decade of the Bulgarian Revival. The lexical means of courtesy (address and title) are an episode of the gradual imposition of the titles Mr. (*господин*) and Mrs. (*госпожа*); the vocative forms of nouns naming the addressees are a natural norm in the language. The clichés at the end of the letters help their addressees to master the art of correspondence.

Key words: Bulgarian Revival, politeness, clichés, letters, letter book

Новите стопански и културни отношения в българското общество през 19. век слагат отпечатък и върху комуникацията. От съществено значение става писменото общуване от разстояние. Излязъл от тесния свят на патриархалния бит, възрожденският човек дръзва да се свърже в писмен вид с близки и съратници, намиращи се далеч от не-

го. Това налага появата на специални ръководства – писмовници¹, които го запознават с епистоларното изкуство. Те имат важна роля за формирането на общоупотребимата реч и утвърждаването и разпространението на езикови норми, като постепенно се унифицират и се вливат в потока на изграждащия се книжовен език от новото време, за да се пресеят и достигнат днес до ползвателите на съвременния книжовен език. Вън от това те са извор за историята, културата, народопсихологията и стопанския живот на българите. С една реч – те са обект от съществено значение за съвременната наука. В онзи исторически период на поевропейчване, както сполучливо го окачествява видният шуменски книжовник и писател Д. Войников, скромно озаглавеното от Стефан Попов и Петър Аврамов „Писмовниче“ извиква специален интерес с въвеждането на писмените етикетни средства и клишетата за учтивост.

Двамата автори не са известни възрожденски дейци, дори за единия – П. Аврамов, липсва всякаква информация. Стефан Попов е роден през 1840 г. в Разград в семейството на свещеник. Първоначално учи в родния си град, а после в Шумен, след което заминава за Цариград, за да се запише в елитния френски католически колеж в квартала Бебек². След завършването на колежа Ст. Попов учителства първоначално в Разград, а после – в Свищов, където вероятно се срещат с П. Аврамов. В оглавената от Др. Цанков³ вилаетска печатница в Русе Ст. Попов и П. Аврамов отпечатват своето „Писмовниче“ през 1870 г.

Намерението да се състави този учебник по писмописание, вероятно не е моментен импулс. През 1858 г. Лука Павлев издава „Писменни състави за обучение на дѣтца-та“, което е замислено като учебно ръководство за писане на писма. Практиката да се стѣкмяват за училищни нужди пособия, съдържащи препоръчани епистоларни образци, следователно е позната на българския учител. И тъй като те не достигат и като количество, и като разнообразни и актуални примери, Ст. Попов и П. Аврамов се заемат с изготвянето им. Като ученик във високопрестижния колеж, Ст. Попов е възпитан в типичната за френ-

---

¹ Изследването е по проект № КП-06-Н40/8 на тема „Писмовниците на Българското възрождане като източник за формирането и функционирането на книжовния език“, финансиран от Фонд „Научни изследвания“ към Министерството на образованието и науката на РБ.

² В него се образуват изтъкнати възрожденски дейци, като Д. Войников, Гр. Начович, Т. Пеев, Д. Бракалов, Т. Икономов, Хр. Ваклинов и мнозина още.

³ Др. Цанков също е възпитаник на колежа, където за високи постижения е назначен след завършването му за преподавател.

ската и въобще европейската школа по светско поведение и куртоазия. Може да се каже дори, че е бил пристрастен към френската култура⁴. Родолюбивите му помисли да напътства българското юношество в нормите на цивилизована Европа, пораждат намерението да даде на учениците епистоларни образци за етикета по повод на различни празници, за да могат в своите писма да предлагат на „родители-тѣ си и на учители-тѣ си изказваніе-то на признателность-тѣ си и на живѣ-тѣ си любовь“ (III)⁵. Авторите не посочват източника си, послужил им за образец при съставянето. Те отбелязват, че писмата са преведени, допълнени, а някои – съчинени от тях. Във всеки случай може да се предполага, че етикетните средства са повлияни от френската епистоларна практика.

В раздела „Книжевность“ на сп. „Училище“ Ст. Попов публикува обява за писмовника, в която обръща внимание, че примерите могат да бъдат потребни „всѣкому въ общественныя животъ“. Той адресира писмовника към „всякой читалникъ, кой-то умѣе що-годѣ да си позаписва“, но най-вече към учениците, които от малки ще могат да познаят „приличнытѣ за урѣдно писмописаніе“. Но „не е простено“, веднага допълва той, да преписват цял пример от писмовника, „защото въ такъвъ случай писмото става смѣшно и показва голѣма глупость“ (Попов, Аврамов 1870: 171 – 172). Следователно в тези примери той вижда канавата, върху която пишещите да избродираща своите собствени мисли, отразяващи уникалното му битие.

Писмовникът с обем от 60 страници е замислен като учебник за децата от 2., 3. и 4. клас на възрожденското училище, които отговарят на съвременните 6., 7. и 8. клас. В него са поместени 60 епистоларни примера, обединени от идеята за отправяне на поздравления по различни поводи. Съставянето на поздравителните писма – „тѣзи малки обрѣды“ – според авторите би предоставило възможност на учениците да поднесат своя „комплиментъ“, който трябва да „изложатъ писмено на чистѣ, тънкѣ и гладкѣ книгѣ. Тѣзи сърдечны чувствованія трѣба да сѣ изложени добрѣ и написаны съ вниманіе и колко-то е възможно съ краснописаніе“, а „слог-тѣ на комплименти-тѣ... трѣба да бъде простъ, лекъ, не принуденъ, природенъ“ (Попов, Аврамов 1870: III – IV). Авторите са далеч от мисълта, продължават те в преговора на писмовника, че това трябва да е литературно съчинение, „обаче има нѣкои правила – подчертават те – прѣдписаны отъ навъ-

---

⁴ Повече за биографията на Ст. Попов и намеренията му да издаде речник и ръководства за френски език, вж. Николова 2021.

⁵ С цифрите в скоби са означени съответните страници в „Писмовниче“.

къ-тъ за писмовния слогъ и тѣхъ дѣца-та и въобще ученицы-тѣ трѣба да ги познаватъ“. Така примерите за своите писма с благопожелания те ще намерят „въ туй *Писмовниче*, и по тѣхъ ще можатъ най добръ да са водятъ“ (Попов, Аврамов 1870: IV).

1. Наред със съдържателната страна на Писмовничето и значимите за историята на новобългарския книжовен език езиково-правописни особености ръководството има своето място в установяването на **българския речев етикет** по обясними причини – то възпитава от ранна възраст българина в изразяване на почит и благодарност към всички, които имат отношение към отглеждането и възпитанието му.

Характерна особеност на тези фиктивни⁶ писма е, че всяко едно се предхожда от кратък подготвителен текст, в който авторите предоставят информация за адресанта, адресата и повода/случая, по който се съставя писмото, напр.:

- „Нѣкое момче на бащѣ си, на когото е докарало неудоволствие“ (8)
- „Нѣкое момче или нѣкое момиче на дѣда си, въ случай на празника му“ (9)
- „Нѣкой браточетъ на чича си или на леля си, въ случай на новѣ-тѣ години“ (23)
- „Нѣкое момче или нѣкое момиче, на единъ покровитель или на единъ благодѣдель, за да му честити нѣкоѣ щастливѣ случкѣ“ (29)
- „Нѣкой братъ на сестра, за да ѝ честити уженване-то“ (31) и под.

Тези микротекстове напомнят за условията на задачите в едно учебно пособие, каквото е в действителност „Писмовниче“. Дали са идея на Ст. Попов и П. Аврамов, или са адаптирани от източника, който са ползвали, не може да се каже. Във всеки случай адаптацията е творческа, тъй като в част от условията изпъква българска действителност (първо пътуване с влак, селски събор, тържествена литургия, радост от издаването на ферман за Българската екзархия и др.).

Авторът на писмата е дете (с две изключения), което е роднина по отношение на адресата (син, дъщеря, брат, сестра, внук, племенник и пр.), както и ученик, кръщелник, приятел, покровителстван или благодетелстван от адресата. Получателят е също така роднина, учител, кръстник, настойник, благодетел, приятел. Понякога адресантът и

---

⁶ Фиктивен е употребен в значението на измислен.

адресатът са в неясна роднинска връзка, напр. *браточетъ на чича си* (10), *внук на леля си* (11), *някоя внука на чича си (или на леля си)* (12), *браточетка на леля си* (24) и под. Предполага се, че са взети от оригинала, от който е преведена голяма част от примерите.

2. Почти всички писма изразяват благодарност и се изтъква любовта към получателя, но има и такива, в които се споделят чувства от участие в събития. Това разчупва представата за патриархалната етика, в която емоциите на човека са маловажни на фона на общността и изразяването им не е обичайно. Благодарността и обичта, почтителното отношение към адресата, рамкирани чрез **етикетните средства**, намират различен израз. Както е известно, тя се предава главно по два начина: граматичен и лексикален.

2.1. Първото, което следва да се изтъкне по отношение на **граматичните етикетни средства**, изразени чрез *личните и притежателните местоимения* в мн.ч., е, че в „Писмовниче“ е налице известна непоследователност. Трябва да се има предвид, че малка част от писмата са адресирани до лица, които социално и възрастово са равни на писмописците ученици (обикновено брат, сестра, приятел); в останалите писма адресатите са възрастни. Само осем са примерите – № 1, 2, 4, 5, 15, 16, 25, 35, в които второличните местоимения са в единствено число. Това са изключително семейни писма, отправени към майка или баща – *да ти искажъж...*; *добрины-ты, кои-то ты имашь...* (5), *ты знаешь колко та обычямъ* (7), *достойна за тебе* (8), и към брат или сестра – *Драгий бако, много молихъ святыя ти покровитель...*(5), *твоя празникъ* (14), *съ тебе* (14), *желажъ ти* (15), *твоя-та любовь* (15). Тази интимност към членовете на семейството е нещо естествено и подразбиращо се за българина и авторите не са се поколебали да я изразят с единственото число на местоименията във второ лице.

В останалите 52 писма тази домашна инерция в общуването се изоставя и етикетът, на който френският възпитаник Ст. Попов бива научен, неизменно се следва. Независимо дали образците са предназначени за членове на семейството, или за външни адресати, местоименията – лични и притежателни – са само в мн.ч. Това се доказва от много примери:

- към родители, брат и сестра: *годишния ви празникъ, за да ви проводжъ...*, *ваше-то благополучие*; *Ваший сынъ, Вый знаете...*; *да ви удовлетворявамъ...* (6), *повтарямъ ви днесъ* (9), *ваше-то благополучие* (9), *празника ви* (10), *ваше-то умилостивяване* (9); *пръданно-то ви внуче* (10);

- към дядо или баба: *имамъ за вас* (11), *добрини-тъ ви* (11), *ваше-то благоволеніе* (11), *да ви направи благополучна* (11), *отдалечена отъ васъ* (12), *да ви прегърнж* (12), *вашето напомняваніе* (12);
- към чичо или леля, кръстник/-ца, приятел/-ка, наставник/-ца, учител/-ка, настойник, благодетел, покровител, свещеник, болен човек: *да бждж при васъ* (12), *вашый праздникъ* (13), *ваша-та кръщелница* (13), *вий* (13), *да ви го даде* (16), *вые* (17), *ваши-тъ добры усилия* (17), *ви проваждатъ* (51).

Това, което прави впечатление при тези учтиви форми, е, че са записвани с малка буква. За сравнение – повече от три десетилетия преди това възрожденски автори, публикуващи образци за писма, използват главни начални букви.

2.2. По същия начин се изразява учтивостта и с второличните **глаголни форми**, участващи в състава на сказуемите. Логично те са в ед.ч. в същите образци, в които се използват и местоимения в ед.ч., например:

- към родители: *Драга мале, / Ако знаеше; благоволи, драга мале, да приемнешъ...* (5), *ты можешъ да бждешь увъренъ* (7), *ты си сама на земъж-тж* (8);
- към брат или сестра: *можешъ да желаетъ* (14), *да ги гледашь* (15), *обычай ма* (15), *да си пріялъ* (15).

В мн.ч. са второличните глаголни форми в писмата, в които се използват в мн.ч. и учтивите местоименни форми:

- към родители, брат и сестра: *Вый никога не сте са сжмнъвали; не пръставате да го обсипвате* (6), *Драгый бако, благоволете никакъ да не си напомняте мои-тъ погръшки и проводете ми благословіѣтж си* (9), *благоволете да приемните* (10);
- към дядо или баба: *сторете добринж-тж, да приемите* (11), *благоволете* (11), *благоволете, молъж вы, да ми завардите пріятелство-то си* (23);
- към чичо или леля, кръстник/-ца, приятел/-ка, наставник/-ца, учител/-ка, настойник, благодетел, покровител, свещеник, болен човек: *благоволете да приемните* (17), *вые ми распилявате; можете да желаете* (16), *да сте здрава* (16), *да ми отговорите* (16), *вые ще бждете* (19).

Би могло да се отбележи, че миналото свършено деятелно причастие, влизащо в състава на формите за перфект, е в мн.ч. също с изключение на две форми – *не сте пръстанжлъ* (13) и *не сте забравила* (24).

Примерите показват, че в личната кореспонденция все още има колебание при употребата на граматичните средства за изразяване на учтивост. Авторите, раздвоени от домашната традиция в общуването между членове на семейството и близки хора, особено с адресант дете, и от френските етикетни норми, предписващи множественото число, се колебаят да наложат строга норма. Все пак налице е тенденция да се препоръчат европейските етикетни средства.

Любопитно би било да се надникне в кореспонденция на ученици във френски и американски колежи в Цариград през Възраждането, за да се установи как препоръките в учебните писмовници се прилагат на практика. В писмата на шуменката Фотина Дюгмеджиева напр., колежанка в Американския девически колеж в периода 1881 – 1886 г., може да се прочете следното в първия абзац от писмо, написано на 21 януари 1881 г. и изпратено от Цариград до баща ѝ в Шумен:

*И тази вечер вече се надеях, че ще приема писмо и когато не приех прибъгам пак към перото за да **Ви** пиша и този път без да ми **отговорите**. Става 4 пощи от както нямам от **Вас** писмо. Защо **не** ми **писвате** всяка поща, причината не можах да узная. Аз зная, че **Вий имате** много работа и затова не **Ви** остава време, но ако не **Вий**, то Коста или мама, трябва да пишат; за да не **Ви** мисля (подч. мое, Н. Н.)⁷.*

Множествено число при второличните местоимения и при глаголните форми употребява и Коста Дюгмеджиев, братът на Фотина, който се учи в Робърт колеж в Цариград в периода 1885 – 1889 г., в писмо до баща си от 17 март 1886 г.:

*Писмото **Ви** от 11 март заедно с приключената полица приех. ... дете **Ви** пратих книгата, дете ми я дадох от училището ... Когато **земите** фотографите на Софи то незабавно да ми ги **пратите**; ... **Вий** като **четете** писмото то трябва да разбира всичко каквото пиша (подч. мое, Н. Н.)⁸.*

И тъй като сестрата и братът изучават в американските колежи английски език, в който единственото и множественото число съвпадат формално, следва да се мисли, че превключването в мн.ч. при учтивите форми в кореспонденцията с родителите им е следствие от навици, усвоени от полученото образование преди това в Шуменското

---

⁷ ДА – Шумен, ф. 639 К, оп. 1, а.е. 55, л. 63. Писмото е издирено и публикувано от Р. Ангелова (Ангелова 2021, под печат).

⁸ ДА – Шумен, ф. 648 К, оп. 2, а.е. 1, л. 3. Писмото е издирено и публикувано от Р. Ангелова (Ангелова 2021, под печат).

класно училище. Сред учителите им в него са Георги Д. Балкански (чешки възпитаник, завършил педагогическото училище в Кенигрец, Чехия), Царевна Миладинова (възпитаничка на Фундуклеевската гимназия в Киев), Ан. А. Стоянов (образовал се в Галатасарайския лицей и дипломирал се в Робърт колеж)⁹ – все възпитаници на престижни училища, които несъмнено поддържат същия формат на кореспонденция, какъвто се поддържа и в „Писмовниче“. Впрочем в Шуменското четирикласно училище български език се преподава по „Кратка българска граматика с упражнения“ от Д. П. Войников, в която в т. Ж на първа глава от част трета (Правописание) в § 279 се препоръчва множественото число на второличните местоимения „Вы, Вамъ, Васъ в писма до различни лица“ (Войников 1864: 25). Приведените аргументи са в полза на представата за въвеждане на тези граматични средства за учтивост в кореспонденцията, започнали още с появата на първите печатни писмовници, които постепенно се установяват, за да се установят като практика у високо образованата част на българската заможна класа до края на Българското възраждане дори в писма, адресирани до най-близки роднини.

3. В писмото неизменно се употребяват обръщения към адресата, както и титли, указващи мястото и ролята му в общността – в случая – в семейството, приятелския кръг, училището, институциите. Това са **лексикалните средства**, с които пишещият изразява отношението си на уважение към получателя на поздравителното му писмо.

3.1. Никое от **обръщенията** в примерните писма на „Писмовниче“ не назовава поименно получателя – той е номиниран според отношението си към адресанта. Обръщенията са многосъставни, съдържат определения като *драгый/драга, добрый* и др., напр.:

- *Драгый бако*¹⁰, *Драга мале* (5), *Драгый ми бако* (7), *Драгый бако, драга мале* (22), *Драгы ми родители* (22), *Драгый ми дъдо* (9), *Драга бабо* (10), *Драгый ми чичю* (10), *Драга ми лелю* (11), *Драга ми Кръстнице* (12), *Драгый ми кръстниче* (24), *Драгый ми Настойниче* (13), *Драга моя учителке* (17), *Драгый ми приятелю* (47, 50), *Драгый*

⁹ ДА – Шумен, ф. 639 к, оп. 1, а.е. 52, л. 2 (по Ангелова 2021, под печат).

¹⁰ *Бако* в голяма част от диалектите е обръщение към по-възрастен и има иронично значение или е обръщение към по-голям брат. В „Писмовниче“ то има значението ‘баща, татко’ и няма негативна конотация. Рядко и само в предварителните микротекстове авторите използват и *баща*, но *бако* е единствената звателна форма в обръщенията към бащата.

ми Н... (или *драгый ми браточеде*) / (или *драгый ми приятелю*) (33, 38, 39), *Драга ми Н...* (или *драга ми приятелке*) (40)

- *Добра мале* (8), *Добрий ми брате* (30), *Добра Сестро* (14)
- *Милый ми брате* (15), *Любезный брате* (52)
- *Пръвъсходный ми Кръстниче* (13), *Преподобный пастырю*¹¹ (19).

Както се вижда от примерите, назоваването на адресата по отношение на роднинска връзка или тясно приятелство с връстник е интимно – неизменно придружено от определението *драги/драга*, порядко *добър/добра* или *мили/мила*, *любезный*, понякога подсилено с притежателното местоимение *ми* или *моя*.

3.2. Към адресатите, принадлежащи към тесния семеен кръг, обръщенията не са така фамилиарни, а по-официални, което се отразява на разнообразието от средства за изразяване на уважение: появяват се *титлите* *господине* и *господжа*, дори само началната им буква *Г*, следвана от многоточие:

- *Господине* (18), *Почитаеми господа* (51);
- *Господине и Драгый учителю* (16), *Господине и Драгый благодетелю* (18).

Интересни са смесените форми от типа на последните два примера, които издават едновременно интимност и респект към получателя.

Последните две писма са отправени от възрастен – баща, който пише на управител на пансион (№ 59) и на болния си син (№ 60). Първото писмо има официално обръщение – *Господине управителю* (53). Във второто разтревоженият баща (*Расинъ*¹²) започва направо: „Вый може да сте видѣли, любезно мое чадо, отъ писма-та, що писахъ на майка ви...“. Със сигурност тези последни писма са френски образци, които авторите не са адаптирали докрай към българската действителност откъм социално-битов и комуникативен аспект.

---

¹¹ Обръщение към свещеник.

¹² Любопитното в това писмо е, че Расин пише като участник в намюрската обсада, очаквайки всеки момент градът да се предаде. Историческите източници потвърждават, че става дума за обсадата на град Намюр – столицата на Валония (тогава испанска Холандия, днес Белгия) – през 1695 г. от французите по време на кампанията на Фландрия. Може да си представим пътешествието на едно таква писмо (което може би първоначално не е било фиктивно) през няколко френски епистоларни ръководства от края на 17. до средата на 19. в., докато стигне до Ст. Попов, който вероятно го е ползвал във френския колеж.

От приведените примери е видно, че контактните думи в образците са задължително в **звателна форма**, която е естествена за 19. в. Имената от ж.р. са с окончание *-е*, рядко *-о* (*мале, кръстнице, учителке, приятелке, благодарителке; сестро*), а тези от м.р. – с окончания *-о, -е* или *-ю*, когато крайната съгласна е мека (*бако, брате, браточеде, кръстниче, настойниче, господине; учителю, приятелю, благодарителю, управителю*). По-особен е случаят с обличията *лелю* и *чичю*, които се срещат във всичките адресирани до тези роднини писма (с едно изключение). Едното тълкуване би било в полза на редуцирано звателно окончание *-о*. Такова обяснение обаче е неправдоподобно, като се има предвид както високата грамотност на авторите учители, така и нередуцираният гласеж на звателното окончание при изговор. Въпреки че имената са от женски и мъжки род, вероятно авторите са ги подвели по аналогия към имената, завършващи на мека съгласна, независимо от родовата им принадлежност. Може би са повлияли и такива диалектни форми към 70-те години на 19. век.

Не е в звателна форма единствено титулуването *господжа*. Титлата е със сръбски фонетичен облик, адаптиран с българския африкат [ц] и не се среща за първи път в епистолярната литература, макар че официалното обръщение към жена е рядкост – част от писмовниците имат търговски и административен характер, което изключва адресат от женски пол. Може да се види напр. в писмовника на Хр. Павлович „Писменник общеполезен“ (1835 г.) (вж. Иванова 2021), както и в „Писменник“ (1853 г.) от С. Доброплодни (вж. Вачкова 2021), което показва, че след 70-те години влиза в конкуренция с руския облик *госпожа*, чиято поява в комуникацията се коментира от Н. Геров като новост (вж. Геров 1895/1975: 241). До късно титулуването на градската жена е с основната форма на *госпожа*, която навярно е подпомогната от липсата на звателни форми в руския език. Допустимо е да се смята, че в езиковото съзнание на Попов и Аврамов *господжа* е ненапълно адаптирана към фонетичната и морфологичната (в сръбската комуникация титлата е в звателна форма – *госпођо*) система на българския език.

4. Не може да се каже, че в образците за писма са налични **клишета**¹³. Причината е в разнообразния характер на съдържанието им: всички писма имат личен характер, а адресантите, адресатите и поводите за кореспонденция са най-различни. Клиширан характер имат подписите на писмата, неизменно съдържащи информация за изпращача. Тя е предадена по няколко начина. Единият е чрез словосъчета-

¹³ Каквито има например в търговските писма.

ния от определяема дума и две и повече определения. Определяемите думи назовават какъв е адресантът по отношение на адресата, а определенията внушават чувства, намерения, пожелания:

- *Пръданно-то ви момиче* (5)
- *Любезна-та ви внука* (12)
- *Благосклонный ти братъ* (15)
- *Пръданна-та ви ученица* (18)
- *Ваша-та приятелка за до животъ* (16)
- *Любезный ви кръщелникъ* (25)
- *Върный ви приятель* (34)
- *Почитателный ви и пръданный храненикъ* (26)
- *Признателный ви и пръданный възпитанникъ* (14)
- *Искренный ви приятель* (49)
- *Вашъ пръдаденъ и признателенъ сынъ* (7)
- *Твърдъ пръданный, твърдъ признателный и твърдъ почти-телный ви слуга* (18)
- *Единъ отъ ваши-тъ по млади и по пръданны молитвенници* (19) (към свещеник) и др.

Други подписи имат структура на изречения, напр.:

- *Дъщеря ти, коя-то та прегръща хыляда пжти* (7)
- *Азъ съмъ съ почестъ, драга ми лелю, твърдъ покорный ви вну-къ* (11)
- *Внуче-то ви, кое-то много вы обыча* (20) и под.

Някои подписи са вградени в последното изречение на писмото и са изнесени на нов ред, напр.:

- *...молжъ ви, драга кръстнице, да приемните съ благоволеніе тѣзи нѣколко рѣчи на / Любезныя си Кръщелникъ* (13)
- *То е най ревностно-то желаніе / На покорныя и любезныя ви браточетъ* (23).

Функцията на тези усложнени подписи е да се извикат ответни симпатии, да се убеди получателят в благите намерения на кореспондента, да предизвикат умиление и благосклонност към детето, съставило писмото.

С въведените в образците етикетни средства Ст. Попов и П. Аврамов се присъединяват към издадените до онзи момент писмовници с учебен, личен, търговски и административен характер, които възпитават и обучават българския възрожденски човек на епистоларна култура в цивилизованото общество. На пръв поглед изборът на етикетни средства – например по отношение на граматиката – изглежда нестро-

ен. Колебанието, различният подход са израз на осмислянето и съчетаването им с оглед на българската и на чуждата традиция, от една страна, и с оглед на адресанта и адресата, както и на повода за писмената комуникация, от друга страна. Решенията невинаги са адекватни на перспективата, но дават повод на пишещия да формира навици и усвои практики, които да го характеризират като homo excultus (културен човек).

ЛИТЕРАТУРА

Ангелова 2021 (под печат): Ангелова, Р. *Шуменци, възпитаници на цариградски училища (XIX век – 30-те год. на XX век)*. [Angelova, R. Shumentsi, vazpitanitsi na tsarigradski uchilishta (XIX vek – 30-te god. na XX vek).] (под печат).

Вачкова 2021: Вачкова, К. Сава Доброплодни за „писменната наука“. [Vachkova, K. Sava Dobroplodni za „pismennata nauka“.] // *Българска реч*, № 1, 2021, (под печат)

Войников 1864: Войников, Д. *Кратка българска граматика съ упражнения отъ Добря Попова Войникова*. [Voynikov, D. Kratka balgarska grammatika sa uprazhneniya ot Dobrya Popova Voynikova.] Издава ся от книжарниця-тж на Д. В. Манчева въ Пловдивъ, 1864.

Гергова 2018: Гергова, А. *Книжовността на Българското възраждане*. [Gergova, A. Knizhovnostta na Balgarskoto vazrazhdane.] София: УИ „Св. Климент Охридски“, 2018.

Жейнов 2004: Жейнов, И. *Русе като столица на книгопечатането: 1864 – 1948*. [Zheynov, I. Ruse kato stolitsa na knigopечатaneto: 1864 – 1948.] Русе: Дунав прес, 2014.

Иванова 2021: Иванова, Д. Писмописанието и модерните потреби на възрожденския човек. За правописа на Христати Павлович в „Писменник общополезен“, 1835. [Ivanova, D. Pismopisaniето i modernite potrebi na vazrozhdenskiya chovek. Za pravopisa na Hristaki Pavlovich v „Pismennik obshtopolezen“, 1835.] // *Българска реч*, № 1, 2021 (под печат).

Николова 2021: Николова, Н. Писмовничето на Стефан Попов и Петър Аврамов (Предварителни бележки). [Nikolova, N. Pismovnicheto na Stefan Popov i Petar Avramov (Predvaritelni belezhki).] // *Отговорността пред езика. Книга 7. Сборник, посветен на 90-годишнината на чл.-кор. проф. д-р Тодор Бояджиев*. Шумен: УИ „Еп. Константин Преславски“, 2021, 173 – 180.

ИЗТОЧНИЦИ

- Поповъ, Ст. И. Новы грамматицескы упражненія. [Popov, St. I. Novy grammaticheski uprazhneniya.] // *Училище: книжки за прочитание на учители, ученици и родители*. Год. I, брой 11, 1870, 169 – 170. <<http://digilib.nalis.bg/xmlui/handle/nls/1554>> (28.10.2021).
- Ст. Поповъ, П. Аврамовъ. *Писмовниче*. [St. Popov, P. Avramov. Pismovniche.]. Русчукъ: Въ книгопечатницата на Дунавската областъ, 1870.
- Н. Геров. *Речник на българския език. Фототипно издание. Част първа А – Д* [N. Gerov. Rechnik na balgarskiya ezik. Fototipno izdanie. Chast parva A – D.]. София: Български писател, 1895 – 1975.